

ԲՐՈՅՆԵԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԵԿԱՆ, ԱՐՈՒՍՏԳԻՏՆԵԿԱՆ

Դ. ՅԱՐԻ 1890

Տարեկան 8 ֆր. ոսկի — 4 ռբ.:
Վեցամսեայ՝ 5 ֆր. ոսկի — 2 ռբ. 50 կ.:
Մեկ թիս կ'արժէ 1 ֆր. — 50 կոպ.:

Թիս 1 ՅՈՒՆԻՍԻՐ

ՃԿՅ

ՈՒՍՈՒՄՆԵԿԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ՆԳՐԱՆԳՆԵՐ

ԱՌ

ԳԵՂՈՐԴՆԵՑ ԱՍՈՐԻ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

1.

Օ՛ր տը Լակարա, հռչա-
կաւոր ասորապէտ եւ
հայկերէնագէտ գիտնա-
կանն իւր քաղաքէն
առաջնորդուած գրոց՝
մէջ հրատարակած էրն-
դարձակ թուղթ մը, զոր
գրած է Գէորգ եպիս-
կոպոս Արարաց առ Յեշուա ճըշակեաց
քահանայ Սննա քաղաքի: Նամակը
գրուած է յամի Յունաց 1025, յամ-
սեան մարգալ, ուստի յամի ճեառն 714.
եւ կը բովանդակէ ինն գլուխ այլեւայլ կրօնա-
կան եւ մատենագրական նիւթերու վրայ: Մենք
նշանակու թիւն ունին մեզի համար այս նամակին

Ա, Բ, Գ եւ Ե գլուխները, որոնք ուղղակի կամ
անուղղակի Հայոց մատենագրութեան հետ սերտ
կապակցութիւն ունեցող նիւթերու վրայ կը
ճառեն: Առաջին երեք գլուխներուն մէջ Գէորգ
կը խօսի Հրահատ Զգն Պարսկին՝ վարուց,
գրութեանց ու վարդապետութեանց վրայ, ուս-
տի եւ ուղղակի մեր մատենագրութեան մէջ
Զգն անուամբ ծանօթ գրող վրայ, որուն հեղի-
նակը մինչեւ մտաւոր ժամանակներս վերադարձ
Մծրնայ Ս. Եակոբ եպիսկոպոսը կը համարուէր:
Իսկ հինգերորդ գլուխը Գրիգոր Լուսաւորդին
«Կենսագրութեան» — ուստի Նգալմանգեղայ
վրայ է: Առաջին երեք գլուխ վրայ, զորոնք այժ-
մէն իսկ թարգմանուած պատարաստ ունին, ու-
րիշ պատահ առթիւ կը խօսինք. միշտ միայն
վերջնայ վրայ ինչ ինչ դիտողութիւններ ընելը,
բայց նախ թարգմանելով նամակին այն մասերն,
որ մեր ինչդոյն հետ ուղղակի կապակցութիւն
ունին:

Ինքզրոյս առաւել լուսաւորութեան համար
անհրաժեշտ կը համարինք համառօտ տեղեկու-
թիւն մը տալ նամակին եւ անոր հեղինակին վրայ:
Գէորգ «Եպիսկոպոս Արարաց» մականունամբ՝
ծանօթ է. եւ է ութերորդ գարու ասորի մա-

¹ Aphraates Sapiens Persa. այս անուան ընդի պար-
սիկ ձեռն է Frabāt, նոր պարսկերէն Farbād, իսկ Ասորիք
յոյժանէ. Afrabāt անուանը կու տան. միայն Քար-Եր-
րեան Frabāt րուս ձեռք կը գործածէ. Frabāt է — Հարահա-

² Գէորգ «Եպիսկոպոս Արարաց», կը կոչուի այն պատ-
ճառով, որ եպիսկոպոս էր քանի մը վարդապետ արարացի
ճեպարուն, որոնք մինչեւ Միջագետաց հիւսիսային կողմ
սփռուած էին եւ յանքրիսեան ազնոյն էին: Այս «Ա-
րարաց» եպիսկոպոսաց գլխաւոր նշանն էր Հիւրաս:

¹ P. Lagardii Analecta Syriaca. (Lipsiae.) Lon-
dini. 1858. XX. 208 էջ. Գրոցս ասորիքէն վերադարձն է
«Գրիգ Ժողովածոյից Հարց արցոյ եւ փրկութեան հեղա-
նուաց»՝ Գէորգայ թուղթը գրուած է էջ 108—124, իսկ
հեղեկորդը գլուխը, որ այժմ մեզի համար նշանակութիւն
ունի, կը գրուէ նոյն գրոց 128—129 էջերը:

տեղագրաց առաջին կարգի նշանաւորներն, որ մեռած է 740 թն։ Աստիճանի՝ զԳերդ օղաւափէ կ'անուանէ, բայց աւելի հասանալան է թէ յաւորիտեան ազնայէն էր։ Արիկայ յայտն է նաեւ այն պարագայէն՝ որ Բակորիտեանց Միմանա Բ. պարիտեանց հրամանաւր Սերկուս Ջարեմայա² յակորիտեան եպիսկոպոսն ձեռնադրուեցաւ. եւ աւելի յայտնի անկէ՝ որ Բակորիտեանց հրաշակաւոր Սեւերոս պատրիարքին (512—518) Աճօտ թեմորսնուց իրեն ապրիլ որչափ փաշտօնաւորութեան կը յանձնէ իւր նամակին ու լիւրորդ գրեցն մէջ³։ Վերջապէս Գերդ յայտնապէս «Բակորիտեան», մասնաւորապէս ալ կը յիշուի⁴։

Գերդայ այս նամակին քննգիրն ամբողջովին միայն լակարտ հրատարակած է. առաջին երեք գլուխները հրատարակած են նաեւ Բայլմ⁵ եւ Քորթե⁶, որ առաջին անգամ լատիներէն լատարմանց այս գլուխները։ Բովանդակ նամակը կերմաներէն լատարմանց իրենէ՝ Տանդերմ ծանօթութեամբ, բայց նաեւ ասիկայ շատ տեղեր լոյս բացելով եւ համառօտելով կը լատարմանէ։ Միայն առաջին ու Տինգերորդ գլուխները լատարմանած է անգղերէն Պ. Է. Քաւերթ⁷։ Աւելորդ է յիշեցնել որ մենք մտադիր եղանք լատարմանութեան աւելի ճշգրտութեան քան թէ վայելութեան, որ շատ գոհարարն ալ է՝ ասորոյն եւ արդի հայերէն լեզուի արտադր կարգի անմասնութեամբը։ — Հաս կը գտնեք Գերդայ նամակին Տինգերորդ գլխու լատարմանութիւնը։

² Պորթի Գերդայ եպիսկոպոսին քանակութեանց եւ Տուրքաց եւ Արեւելաց պատասխանի ինչ հարցումաց, զորոնք հարցոց Յիշու ա թա. հանապ անապագայ։

³ Պ. Ռիսի Ի. Վան Գրիգորի եպիսկոպոսին որ աշակերտաց զՀայոս։ Գրիգորիտեան այն որ

⁴ Assemani, Bibliotheca Orientalis. I. 469. Հմեմ. I. 167 b.

⁵ Ռեք. II. 335.

⁶ Analecta Syriaca, էջ 132, 13, ուր ասորի թեմ. գրոյն մէջ յանձնաւ ինքնորոշ բառ արքեպիսկոպոս է. Յես Hysel, Ein Brief Georgs. Gotha, 1883. p. 9—10. 85.

⁷ 84. Rezan, յայտնաւորութիւն Journal asiatique. XIX. էջ 324.

⁸ W. Wright, The homilies of Aphraates, the persian Sage. London, 1869. Vol. I. p. 19—37.

⁹ Forget, Jac., de vita et scriptis Aphraatis Sapientis Persae. Lovanii, 1882. De Sapiente Persa capitula, ex Epistola Georgii episcopi Arabum excerpta. p. 1—56.

¹⁰ Ryssel, V., Ein Brief Georgs, Bischofs der Araber, an den Presbyter Jesus, aus dem Syr. übersetzt u. erläutert. Mit einer Einleitung über sein Leben u. seine Schriften. Erweiteter Separatdruck aus den «Theol. u. Krit.» Gotha, 1883. (II. 278—371.) 118 pp.

¹¹ B. H. Cowper, Syriac Miscellanies; or Extracts relating to the first and second general councils, and various other quotations, theological, historical and classical. Translated into english from MS. in the British Museum and Imperial Library of Paris. With notes. London, 1861.

աշակերտաց զՀայոս, ով ուսումնասեր, համայնքի էր ապագա, ինչպէս որ յայտնի է իւր Սեւերոս թեմ. իւրեղեան, բայց արդար, թեմ. ժամանակ Հայոց աշխարհն եկաւ կամ Գրիգորիտեանի քրիստոնէից զէմ յարուցած հայտնաց կամ ուրիշ մէջ անհետիւց պատճառաւ։ Եւ երբ Հայոց երկրին մէջ մահ. եւ ուսում անոր զգրն ու յեզուն իւր անուշար տարածուեցաւ եւ հաշմանաւ. այնպէս որ Տրդատ թագաւորին սերմանաւ որներէն եւ ծառաներէն եղաւ, որ այն առնել կը թագաւորէր Հայոց աշխարհաց վրայ։ Եւ թէպէտ իւր քրիստոնէութիւնը պիտի զրկուէր, բայց սակաւց միայն ծանօթ էր այն։ Երբ անորցմ ամանք ծանուցին զայն Տրդատեան թագաւորին, իրենց զԳրիգորիտեան առ ինքն ու հարցուց իմացաւ որ այս այսպէս է, եւ պէտքէն փաշտօնաւորներ եւ ազաւանդներն ու տանաւորներ գործածեց. որպէս զի ուրաշայ (Գրիգոր) քրիստոնէութիւն. բայց անիկայ յանձն լաւաւ։ Եւ վաղեմանի զաւր մը ձգել տուաւ զինքը՝ որ ինքն ժաման զեւանդը։ Գրոյն մէջ լի տարի կենալէն ետքը ինչպէս կ'ըսէ իւր դուռն-Յիշու, կամ եթէ քիչ հանդէ՝ ծառայի միայն առնուեց, թագաւորն եղաւ ի զբառան եւ յորտ անանց։ Եւ յանկարծակի Աստուած անոր վրայ լաւ ոգի է տաւ. ապաքին եւ քնիցաւ. եւ ինչքը կործանուց եւ իւր մարմնը կը խածատէր, որ (կ'ընէ) յինչ թագաւորն զաւրին իւր ինչու հազարմէն էւ (մարդ) ուղարկելով հանց զինքը գտնել, որ եւ աղքատը բաւա անոր վրայ եւ առողջացաւ։ Այս քաղաքի վերջը թագաւորին հրամանաւ եւ արդիս հազարմէն Հայոց աշխարհը քրիստոնէութեան զարմաւ։ Եւստի վառն զի եպիսկոպոսի մը պիտի ունէին թագաւորն կոչելով իւր մարդկան պատուականները յանձնեց անոց զԳրիգորիտեան ու ուղարկեց զանոնք առ Վեանդիտ եպիսկոպոս եւ մարտադրեալ Սեւերոս քաղաքին Գամբաց, որպէս զի Գրիգորիտեան կ'իսկապուս ընէ։ Գեւորիտեան ընդունեցաւ զանոնք եւ կատարելով ինչիւրեքն արձակեց իւրաքանչիւր թեմ. ու ինքու թեմ. (Այլ-Նուհեմ) վարեց սուրբը Հայոց աշխարհը. ինչից եկեղեցիներ եւ վանքեր թագաւորին հրամանաւ եւ մեծամեծաց փութովը. եւ անոց մէջ կարգեց ու դաւա զաւանդներ եւ ասորեացիներ զԿրիգորիտեան ինչու ինչու եւ յորդորութիւններ։ Ինչպէս իրեն (ի գեղ) թուեցաւ։ Եւ յետոյ երբ ինչիւր սուրբ անհնչող սուրբ գումարեցաւ, նաեւ ինքը Սեւերոս քանց արդիս Վեանդիտի հետ, որ զինքը ձեռնադրած էր եպիսկոպոս։ — Այս է պարզ եւ համառօտագոյն պատմութիւն (ի վերայ) Գրիգորիտեան ուսուցին Հայոցն։

² Բայց արժան է ինչպէս մեզ կ'ընեն, որ յառաւել հաստատութիւն մեր խոսքին՝ ուսումնաւ օգտել այս մարգուս Սեւերոս-Ինչիւր, որ այսպէս է. «Այն ժամանակն որ կ'իշխէր Հայոցաշխարհը Գրիգորիտեանն էր, Պալմիւսեաց ու Լուսիկի իշխէր Տրդատեան լինց Տրդատեան որ իւր պալատան մէջ կայ մարդ մը Գրիգոր անունով, որ իւր զինքը զարկեց ալլ քրիստոնէից կոծելու է։ Եւստի զարկեց եւ Հայոց առնանքներն շատ մը ազաւանդներ, զինքն Ինչիւր ալ. (կ'ըսէ նոյն ինքնազգութիւնը)»։ Այն առնել սկսաւ թագաւորն բռնի անոր. Օտար եւ անաշխարհիկ կար մեր քով եւ շատ պատուով ու փառաց արժանացար մեզմէ. արդ այժմ ինչպէս կը յանգնին պաշտել ստուած մը՝ զոր եւ չեմ պաշտել, եւ շատ վերջի (կ'ըսէ)։ Իսկ սուրբը լի տարի մնաց այն զանայնց գրին մէջ՝ սբ

¹ Ասորին ունի բառ ա թաւ. այսպէս. «որպէս յայտն է ի յանց զաւանդներն որ ի վերայ նոյն (պալմիւսի Գրիգորի), ասորեանութիւն մը, զոր կ'անուանութիւն թագաւորն ազաւանդ համարեցաւ»։

² Պալմիւսեաց մանրեր մեր յաւերաւան են քրիգորի միայն պարզեալ համար։

ձգուեցան՝ զահուելով Աստուծոյ բարութեամբն ի շար զեւնաց, և իշտոյ (կ'ըսէ)։ Էւամոյնից թագաւորն որ գումարուն իւր քանեալք. որպէս զի որսի կելնէ, Բայց երբ այն եղաւ եւ կառգերը լծուած էին եւ կուտ (Թագաւորն) իւր արքունի- նապահ կառքը նստելու, առաջեցան ահոր զայս Աստուծոյ բարութիւնը եւ հարուածեց զանկէայ շար ոգին եւ գետին տապալեց կառքէն վար երեսի վրայ, եւ սկսաւ յիշարիլ եւ իւր ատա- մամբը իւր մարմնը խածնաւի եւ ուռել, և իշտոյ (կ'ըսէ)։ Իսկ սուրբ Գրիգորիոս ժողովրդի կրկնելով յերկիր՝ աղայեց զԱստուած ամենա- կարօց որպէս զի թշնուի թիւն տայ թագաւորին, եւ ահա այն մը լսուեցաւ երկրքէն որ կ'ըսէր. Գրիգորիւ, զորացիք եւ քաղ լիւր. որովհետեւ քեզի հետ եմ՝ միշտ քիպիման. չինէ ինձ եկե- ղեցիններ եւ կանգնէ ինձ առեւ բնակութեան իմ արքայ եւ բարձրացուր զգլխիւր նոցա, եւ այն զոր աղօթեցիք ի ահաւանի լսեցի, եւ ինչգորու- ածքդ զոր ինչգրեցիք՝ ահա տեսաւ զքեզ։ Եւ երբ այս ամենն լսուեցաւ առ սուրբն, դարձաւ թագաւորն եւ յոյսաբեց անոր ձեռքերն ու ոտ- քերն, եւ մարդկան թնութեան դարձուց զորու- թեանը ճեռան մերոյ Յիսուսի՝ Բրիտանոսի։ Եւ յիշտոյ դարձեալ (կ'ըսէ)։ Բայց երբ լսեց թագաւ- ան ուշախաղաւ եւ փառաբան զԱստուած, եւ հրամայեց որ գումարուն իւր շահագայաց և եւ մեծամեծաց մէջ գիտականագիտիւնն ու երի- ցազայեցները, եւ երանելիք Գրիգորիոսի հետ երկման կապաղովկիոյ աշխարհը կենսաբա քա- յաղը, որպէս զի երանելին առեւա շտալը քա- շանայութեան կարգը եւ դառնայ ի Հայոց։ Եւ որով որ զնոցան եւ մտան ի կենսաբա, ներ- կայացան կայսերէն ոյն Ղեւոնդիոս կայսերայոսի տեղիչն, եւ երբ այս ամենն պատմեցին անոր՝ զԳրիգորիոս կայսերայոսի ձեռնադրելով Բողոքելով առ իւր թիւ (կենսութեան) ասին կայս- րեկապոյտները, և Այս սակաւօ գրեցք հոս Գրի- ցորիոսի ընթացի պատմութիւնը։ Այլ թէ՛ Կիլիկիոյ Թեւոնդիոսի 818 եպիսկոպոսներէն մին եւր, յայտնի է Կիլիկիոսի քաղաքագործութիւննե- թէն, ուր իր պատմութիւն ամեն Ղեւոնդիոսի եւ Կիլիկիոսի կենսաբայ կապաղովկացոց թէ ներկայ եղաւ Կիլիկիոսի։ Ղեւոնդիոսի այս գործքին զի վրայն նսեւ. սուրբն Գրիգորիոս Աս- տուածաբանն որ իւր հօր պատմութեայ վրայ (խոսած) նստին մէջ կ'ըսէ՝ թէ մինչ Ղեւոնդիոս առ Ա- րիանդաւ աղեղալ յառաջանայր աշխարհաց զիւր հայրն եւ մկրտեց ու քրիստոնէայ բրաւ։

Եւ այս վայր Գեորգայ նամակին այն մասն³, որ մեզի համար նշանակութիւն ունի։ Այս նա- մակին արժեքն ոչ այնչափ այն է՝ որ նոր ծա- նոթութիւնն ու նոր լըս կը սփռէ Ագաթանգե-

ղեայ պատմութեան վրայ, այլ այն որ ըստ բաւ- ականի նպաստամատոյց կ'ըլլայ մեզ Ագաթան- գեղեայ աղբերաց քննութեամբ։ Այս նկատմամբ առաւել յարգ ունի նամակին այն մասը, զոր Գեորգ «կենսագրութեան խոսքերէն» կ'ը քաղէ։ Բնականապէս ի վկայութիւնն կոչած վեց հատա- կոտորներով շնորհ կրեար՝ ոչ միայն պայծառ այլ եւ ոչ ըստ բաւականի ճշգրիտ գաղափար կաղ- մել այն գրութեան վրայ, զոր Գեորգ առջեւն ունեցած է եւ զոր «Պատմութիւնն որ է Քերչա ներք» (== կենսագրութիւն) կ'անուանէ. եւ թէ ի՞նչ յարաբերութիւն ունի այն գրութիւնն մեր Ագա- թանգեղեայ հետ մանաւանդ թէ եւ ոչ այնչափ, որչափ առ ժամն մեզի բաղձալի էր, Բայց եւ այս սակաւ տողերն ըստ բաւականի կ'օգնեն Ագաթանգեղեայ եւ անոր աղբերաց վրայ ինչ ինչ գիտողութիւններ ընկու, որով եւ նպաս- տամատոյց կ'ըլլան հայ մատենագրութեան կըն- ճուեալ մասանց միոյն հետազոտութեանը։

Առաջին ինչորսն որ կ'ը յառնէ՝ այն է թէ Գեորգայ յիշած վկայութիւնքն ի՞նչ աղբիւրէ առնուած են, եւ կամ յայտնի եւս խոսելով՝ արդեօք այն «կենսագրութիւնն» որմէ քաղած է Գեորգ, ունի՞ նմանութիւն մեր Ագաթանգե- ղեայ հետ, եւ թէ ի՞նչ աստիճանի է այս նմա- նութիւնը։ Պատասխանը գտարին չէ, եթէ հա- մարմանը այս վկայութիւնքն ինչպէս Ագաթանգե- ղեայ մէջ գտնուած նման խոսքերուն հետ։ — Բնականապէս ոչ ամեն վկայութիւն քա- ու քա- կրեանք գտնել առ Ագաթանգեղեայ. բայց նաեւ այն սակաւ խոսքորմունքն որ յերեւան կ'ընկնէ ի համեմատութեան, մեզի առիթ կու տան Ագա- թանգեղեայ աղբիւրներն որոնելու։ — Փոխա- նակ երկար համեմատութեանց՝ լաւագոյն կը համարինք աստ դեմ առ դեմ դնել Ագաթան- գեղեայ եւ Գեորգայ համեմատական մասերն, որով առաւել որոշ գաղափար կրնանք կազմել այս երկու ընդգրկաց իրարու հետ ունեցած փո- փոխ յարաբերութեան վրայ։ Գեորգայ վկայու- թիւնը հոս գրաբար գրուած են, որպէս զի աւելի յայտնի տեսնուի Ագաթանգեղեայ հետ ունեցած նմանութիւնը կամ արաբերութիւնը։

ԱԳԱԹԱՆԳԵԼԱՍՊՈՒՄ ԳԵՈՐԳ
(Էջ 43, տող 13. 44. 3.) (LAS. 123.30 + 124.5.)

«Ինչ Ժամանակս ընդ «Ի ժամանակն զի ունէր այնտիկ իշխանն Գուհաց ի զմեզապարտութիւն Հռոմ հալածել կայր զԵկեղեցի մայեցուց Իտիկեղեանառն»

¹ Հոս կը յիշեցնենք որ մեր գործածածն է զԱնե- ուղի 1968ի տպագրութիւնը։ LAS համառոտութեամբ կը նշանակէր 1 տարիս Analecta Syriaeae քրդոց երկրէ հա- մատութեանց մէջ գրուած փակագիրք կը նշանակէ՝ որ այն մասն պահած է միւսին մէջ կամ գէթ ըստ տարբեր։

Առտուծայ) Իսկ իրեն
զգայուն Տրդատիս վասն
Վրդգորի թէ քրիստոնե-
ական պաշտաման չաղար-
է, այնուհետեւ պատու-
հասակով առնէր զիս եւ
ազգի ազգի արհաւիր առ-
կանքի քի վերայ նորա (բա-
ղամ անգամ էր բանտա եւ
ի կապան տանջանքս եւ-
զէր զիս թողուլ էր բաց
լինել նմա յերկրագոտ-
ւ թնէն քրիստոսի, ի հնա-
գանդութիւն դառնալ նմա
գիցն սնունդ եւ պոծու-
թեան պաշտաման¹ :

Յայտնի կը տեսնուի հոս որ այս երկու
ընտիրքը ի միջոցին բառ առ բառ նոյն են, բայց
սկիզբն ու վերջն աւելի կամ պակաս անման:
Հաւանական է որ Գեորգիայ տեսած ընտիրքին
մէջ Ագաթանգեղոսի համեմատ էին այս մա-
սերն՝ վասն զի ասոր նման տարբերութիւնք կը
տեսնուին նաեւ այս վկայութեանց մէջ, զորոնք
Գեորգ ուրիշ գրեւերն (զոր օր. Եւսերեայ Ե-
կեղեցական պատմութիւնէն) յաճախ յառաւ կը
բերէ: Տարակոյս չկայ որ Գեորգ գիտնամբ ամ-
փօքած է այս համարին վերջը, մինչդեռ հայն
“ազգի ազգի արհաւիր” բառը կը մեկնէ մանր
մասանց ինչպով, զորոնք Գեորգ վասն համա-
նօտութեան, որուն շատ մտադիր եղած է՝ եւ
աւելորդ համարելով ի բաց թողուցած է: Մեր
այս խօսքը լոկ լեւժադուրթին չէ: Գեորգ ուրիշ
գրող վկայութեանց վերջն ալ նման կերպերով
կ'ամփոփէ: Եւսերեայ Եկեղեցական պատմու-
թիւնէն² բառ առ բառ յառաւ բերածին վերջն
այսպէս կը համառօտէ. “Եւ այլք բազումք,
զորո թուել որ ոչ կարէ, որ ոչ Եւսերեայ
մէջ այս խօսքն է. “Եւ զայլոց անթիւ բազմաց,

իսկ զՊարթեւացեւ զՀայոց
արքայութիւն աւեր ճը-
գատուի. լուաւ Տրդատէս
կիճէ է ի պաշտաման իրաւմ
այլ մի Գրեգոր անուն, որ
զգիս իր ոչ պաշտէ, այլ
ի քրիստոնեայ պաշտամանն
անտէ է. Եւսա կոչեցաւ
հաւայր յառնալ սպառա-
նօք արհաւիր արհաւիր
ի վերայ նորա:”

որ վասն նորին իրաց ի նմին քաղաքի անդ հան-
գիւծ երկցանքք եւ սարկաւապօք գումարկանս,
չէ ինչ գիտարին զհամար տալ. այլ նշանառ-
ութիւնքն ի նոցանէ սրաւ եկին: Այսպէս կրնար
վարուիլ նաեւ Ագաթանգեղոսի հաստատման հետ
ալ. թող որ ըստ ինքեան ալ աւելորդ էին այն
վրիթին բառերն եւ հարկ չկար զանապ ալ օրի-
նակել:

Միտ գնեմք դարձեալ՝ որ Եւսերեայ պատ-
մութեան յիշեալ տեղը Գեորգ կ'ընթերցուի
“Գրիգորիոս եւ Թէոդորոս որ եղբայրք էին եւ
հովիւք եկեղեցեաց զանաոսիս: Արդ յոյն օրի-
նակքս եւ ոչ միս այս ընթերցուածն ունի, այլ
ամենքս ալ Իրիցորիոս ծէ καὶ Ἀθηναγόρας ἀ-
δελφοὶ τῶν κατὰ Πόντον παροικιῶν ποιμένες,
(Գրիգորիոս եւ Աթինագորս եղբայր հովիւք եւ
կեղեցեաց զանաոսաց): Զայս այլազգ չենք
կրնար մեկնել կէտէ ոչ այնու թերեւս որ Գեորգ
ի յիշողութեան գրած է այս վկայութիւնը, եւ
կամ հարեւանցի ընթերցած: Նոյնն եղած կրնայ
ըլլալ նաեւ Ագաթանգեղոսի յիշեալ հաստատման
սկիզբն, ուր երկու ընտիրք — ասորին առ
Գեորգիայ եւ հայն — ինչ միասնաբար՝ լայ նաեւ
կարծող թէ Գեորգ ըստ կամի աւելցուցած ըլ-
լայ սկզբան այն բանի մը սողը, որպէս զի խօսքը
կապակցութիւն ունենայ: Զիտաւք եւ իցէ՝ վե-
րոյիշեալ հաստատման յետեւնայն այնպէս կը
միասնաբար Ագաթանգեղոսի հետ, որ չենք կր-
նար այն սակաւ տարբերութեանց համար ուրիշ
ընտիրք մը փնտելու պէտք զգալ:

(Ըրաւնալիւի)

Հ. Յ. Յ.

ՉԵՆՈՐ ԳԼԿ ԵՒ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԵՐԸ

Պարծենք սիրական չեմ լինիլ, չեմ տեսմ
որ մեր հնազդին պատմիչներին ոչ երբեք այնքան
բազմութիւն զրուցութիւնքն չունիւնուած, որքան
Մովսէս Խորենացուն: Սկսած Տ. Մ. Չամչեանի ժա-
մանակէց մինչեւ մեր օրերը հայ Հեղադատք դա-
ղեմում է ոչ միայն մերազգի, այլ եւ եւրոպական
գիտնական գրականութիւնը: Ուրախութեամբ
պէտք է նկատել՝ որ այս դարուս մէջ չեք թողա-
հօր անմահ երկխոսութեան շատ մասէ կողմը
պարզելոյն: Տրամաբանական բազմաթիւ թարգ-
մանութիւններ երբեմն ընդարձակ ծանօթութիւն
ներով, քննութեան նրա աղբիւրները, որոշուեցաւ
իրա պատմական արժէքը, եւ այլն: Մովսէս որ
հետ միասին չէ կարելի չեղատուանիլ, որ դեռ կան
շուշափուած չեն քննադատութեան կողմին, կամ
դեռ սպասում են գոհացուցիչ լուծման: Այդ տե-

¹ Գեորգ ինքին կը խոստովանի որ մտադիր եղած է
իւր համարն ըստ կարի համառօտ գրելու: Ահա տեղի իւր
խօսքը, որ կը գտնենք այս նամակին սկիզբն, ուր յետ
հաւանգովիւր իւր նամակին յաղարարելու, բայց զպատճառ
իւր յամբար լինի գործող մէջ ներքաւ զպատմող վառաց
եւ հիւանդութիւն, կ'ընէ: (LAS, 109, 10-20.) Այսով
այնու զի եղեւ իմ սակաւ ինչ ոգի առնուլ յերկրոցն
(այսինքն է գործող եւ ի հիւանդութիւնէ) վատհասեալ
կիճէ արքայութեան Տրդատիս իմ առ այս ի ձեռն
սրբող արդիւնք եղալորութեան թոյլ, արարից պատասխանի
հարցոց անոց թոյլ, ի մտի պարզեալ եղեալ զի ըստ զիտող
ինչ զգի մի ի նոցանէ սիրաբանիւր տեղուլ կարգեցից, զի
միջ զմեզին բանս իւրացանիւր ի հարցութեանց թոյլ ի
զմեզ կարգեցից: Կարի ինչ երկցանակէ: Տարաք լինիին
եւ ոչ որպիսիութիւն ինչ լինիին ի յամբարութիւնէն (Ա-
ռալիս է պատմ. յաղարարութեան): Զի եւ քանից առաւելու-
թիւն՝ անսխալաւն յատուածանիւ բարեւել, այն իսկ
է ի բնէ, զի սակաւօք զգաւորն ծանուցեցին: — Նոյն այս
հիւանդութեան վերջն, որ պատասխան կը գրէ Յերուս
Հայոց բաժանի ինչոյնն նկատմամբ ըսած հարցմանն,
այսպէս կը համառօտ իւր խօսքը. “Եւ ինչ ուրիշ կամք
իցեն ինչոյն, որպէս արձան է, զայս խոստան կարծիս նոցա
եւ զայլս” զոր ի մեր անդր յիշեցը, բազում քանից պէտք
են եւ առանձինք գրող, այլ մեր թմբակայ զայս առ ժամ
ի միւս ալ զուրի տեղը հարցութեանց թոյլ եղցէ: Եւ նման
խօսքեր կը գտնուին անոյն այս եւ այլ վրիթիւնէն:

² Տե՛ս LAS, 125-29. Ի վկայութեան կողմէս մտադ
կը գտնուի յետեւ. Եւնէք. Պարթ. Վրդէ Եւ Գրեւի իւր:

⁴ Սալաւե Rysael, V, Ein Brief Georgs. Gotha, 1893. էջ 65. ծան. 1: